

On egiñaren obaria

Aitor GURRUTXAGA ZUBIA
Euskal Filologia (UPV/EHU)
Haztegi Ikastola (Legazpi)

Laburpena

On egiñaren obaria da Martin Ugarte Saletxek argitaratu zuen eleberri bakarra. Baserritarra, industria-langilea eta idazlea zen, dena pack batean, nahiz eta olerkari gisa ezagunago den. *Tankalaren leloa* eta *Aizkorri artzain-poema* olerki-sorta luzeak *Jatorriaren erro*tik izenburupeko liburuan argitaratu zituen eta Legazpiko egileari liburu honetatik datorkio sona. Joxe-Prantxiskoren –“*Arriantxo* sasi-medikuaren”– ibilerek korapilatzen dute nobelaren ardatza. XIX. mende amaierako Gipuzkoa barneko biztanleen bizimodua deskribatzen zaigu, latz bizitzen ohituriko jendearen egunerokoa. Hizkera ikaragarri aberatsak eta deskribapen landuek ez dute oztopatzen, edo beti behintzat ez, kontakizun entretenigarria. Eleberri tradizionala, modernitate kutsurik gabeko egilea, baina irakurketa gozagarria. Artikulu honen helburua XIX. mende amaierako Gipuzkoa hegoaldeko herri xehearen berri ematen duen eleberria ezagutaraztea da, baita oso esparru txikiko ezagutza duen egilearen berri ematea ere.

Gako-hitzak: XIX. mende amaierako gertaerak; geografia jakin bat; abenturazko generoa; deskribapenen maisutasuna eta astuna; etxea; Saletxeren hizkuntza

Summary

On egiñaren obaria (The reward for the job well done) is the only novel that Martin Ugarte Saletxe ever published. He was a farmer, factory worker and writer all at once, although he is better known as a poet. He published both *Tankalaren leloa* (The saying of the mill) and the long repertoire of pastoral poems, *Aizkorri artzain-poema* (Pastoral poems of Aizkorri), in the book entitled *Jatorriaren erro* (From the root of origin) and the author from Legazpi's reputation grew thanks to the work. The plot centres around Joxe-Prantxisko, an eccentric healer who interferes in the lives of the other characters. It describes the way of life of the inhabitants of the interior of Gipuzkoa at the end of the 19th century: the everyday experience of people accustomed to harsh conditions. The incredibly rich speech and developed descriptions do not hinder, or at least not always, the entertaining tale. A traditional novel, written by an author without any trace of modernity, it offers nonetheless a joyful reading. The purpose of this article is to make known the novel that reports on the ordinary people in the south of Gipuzkoa at the end of the 19th century, as well as to draw deserved attention to the author, who is not famous.

Keywords: Events of the end of the 19th century; a given geography; adventure genre; expertise and heavy descriptions; house; the language of Saletxe

Sarrera

Gizon zuzenaren erradiografia da Joxe-Prantxiskorena. Bertute guztiak ditu bere baitan. Ez du orbanik batere. Langile porrokatua: nekazari, ikazkin, meatzari eta sendalari. Beti inoren onbeharrez egindako ezkurtuko gau-ibilerek *oneza* ekarriko diote ezinbestean. Hezur-haragizko gizonaren itxurarik ez izateak protagonistari sinesgarritasuna kendu ez ezik, irakurketaren erakargarritasuna ere mugatzen du, noski.

Arriantxo heroia da, baina herri xehearen heroia, ez hutsetik sortu eta arrakastaren aparretan aberats berri bihurtuko den horietakoa. Etxearen jabetza lortzearen bizitza osorako zorpetu eta, heriotzan ere, zorraren zama oinordekoei pasatuko die: “Edozeiñi on egitea baiño etzekien *Arriantxo* ura... Bere urteetan bizitzaren burrukan, bizi-molde latza esker-ordain eramanik, aizkenik, gorputz illaz gero, zorpeeko atera zuten jaiotxearen barrunbetik... Onenbestekoxea, aal egiñen eskerra...!” (*On egiñaren obaria*).

Egileak maite dituen gizonen tankerakoa da *Arriantxo*. Artzainak, errotariak, laborariak eta ogibiderik gabeko sendalariak dira Saletxeren liburueta pertsonaiak:

Eta ez nauzu ibilli giza-mailla goienaren ondorean. Errege-odolekoen, edo-ta ospez beteriko aundizkien billa. Alatsukoek leenik ere goramenak egiñak dire-ta. Iñoiz autorrik jasotzeke joan zirenekin asi naiz, eta bearbada, zenbatsuk ainbat on giza-artean egiñak zirelarik ere, xotil, edo-ta, ausarge zirelako, illunpera erori ziren betirako, ta auetan bat *Arriantxo*, sasi-mediku zuurra (*On egiñaren obaria*).

Joxe-Prantxisko da eleberriaren hezurdura, edozein nobelak ezinbesteko duen osagaia eta, zalantzarik gabe, irakurtzeko grina areagotzen duena, aipatu kutsu hagiografikoa gorabehera. Antagonistak, aldiz, oso ahulak dira protagonistari itxuraz aurre egiteko. Ikazkin-lagunak dira

agian Arriantxoren aldartea makurtzea lortzen duten bakarrak, hainbeste non lau hilabeteko lanaren truk dagozkion diruei ere uko egingo dien, nagusiak *aztiriar txatxuari* soilik lan arinak agintzen dizkioneko salaketa faltsua ezin eramanda. Aizkorondoko basoetatik *saiets-burutan sentikor zaroan biotz-tankako estua baretu* asmoz alde egin zuen. Joxe-Prantxiskok badauka egokiera berrietara moldatzeko dohaina, hala nola meatzari lan berriari heldu edo jare egiterakoan bezala.

Ez ditu ikazkinak etsai bakarrak izango. Etxea erretako maizterren-ganako errukirik ez duen nagusiordearen jukutria antzeman eta Madrilerraino joateko kemenak izango du saria. Eleberri honen funtsezko gaierekin lotura estua duen pasadizo esanguratsu bateko protagonistak buruhauste gogorrek emango dizkio: Segurako medikuak Arriantxori jarriko dion salaketa ogibideko sendalariak sasimedikuenganako zeukaten herraren erakusle da. Salaketa honek ekarriko dion sufrimendua ezin atzenduko duen heriotzaren iragarle ere bada.

XIX. mende amaierako gertaerak: joanaren errainu

Saletxeren literaturaren ezaugarritako bat da bere lanetan iraganari zabaltzen diola leioa. Ez dio hainbeste axola eguneroko bizimoduak. Galeraren kronika egiten du bere olerkietan eta, beste horrenbeste, idatzi zuen narrazio-liburu bakarrean. Itxura zaharkitua du egileak eta halakoxe tankera du bere obrak. Suntsitutakoa irauarazi nahi du: asmo laudagarri bezain ezinezkoa. Egileak hala ere badaki irakurleak maite lezakeela ezagutu ez duen errealitatearen berri jakitea eta hari zuzentzen zaio argitaratu dituen liburu guztietan idatzitako hitzaurreetan: “Eskuetan daukazun paper-xorta megatxa, zuretzat egiña duzu irakurle. Zuk irakur dezazun egiña. Irakurri ta ausnartuz, joanaren erraiñu bederen, zure baitan itxatsia geldin dedin egiña ain zuzen” (“Bidatxidior”: *On egiñaren obaria*).

Aspaldiko kontuak zerabiltzan Ugartek eta aspaldi argitaratu zen liburua. Alde horretatik irakurle berririk nekez erakarriko du liburuak. Atzo goizekoa biharamunean zahartuta dagoen garaiotan nork helduko dio XIX. mendeko gertaerak oinarri dituen irakurgaiari? Gaiak, pertsonaiek, lanbideek eta bizimolde aspaldikoez nola erakarriko dute? Ausartuko al dira hizkuntza estandarren arau ortografikoez ohituta daudenak? Hiztegi arrunta darabilena ez al da galduko erdal mailegu batere gabeko lexiko erabat aberatsaren amaraunean? Arrunkeriarik gabeko idazkera guztiz landuak sor liezaiokeen itomenari aurre egiten asmatuko

al du? Esaera zaharrak gainezka hornituriko testuak ez al ditu irakurleak abailduko?

Zailtasunei aurre egiten dionak jakingo du honen guztiaren berri, eta esfortzuak merezi dion ez dion erabakiko du.

Geografia jakin bat

Arriaran Beasaingo auzoa da eta hango sorburua du Joxamingok, Joxe-Prantxiskoren aitak. Hemendixe datorkio Arriantxo ezizena Legazpiko Aztiria auzoko mutilari. Badu semeak aitaren arrastoa eta kemena. Udana-bentarako bidea erakutsi zion Zabaletako Tomaxarekin ezkonduko da, Ordiziako azokan ezagutzeaz bat enplegatu zuen Joan Batixte-*rentzat* bost urtez Aizkorrondoko basoan lan egin ondoren. *Aitan urratsetan*, semeak ere Udana-bentarako bidea hartuko du, aitak Mendeungo bizkarretik Arzuagako jaiotetxea begi-bistatik galdu zuenean baino alaiago, hala ere. Jendeak herri ingurua baino ezagutzen ez zuen garaiko kontuak dira.

Legazpiko Elorregi auzoa eta Egialdeko baserriak ere ageri dira. Zabaletatik gertuko Korta-arbela, Zarabaingo txilardia, Salobita mendia, San Migel baseliza, Zatubi-benta, Korosti eta Arrola, Lierni, Zerain eta Mutiloako peatza-minak, Aizpea. Urrutixeago Bergaratik gertuko Azaldita mendia, Oñati eta Olabarrieta, Aloña-zearra, Ataun aldeko Lauztierreka... Hedadura handirik gabeko geografia.

Protagonistaren ibileren lekuko dira Arabako lurak eta, bereziki, Lautada oparoa, *sendalari yayoaren sona aoz-ao* zabaldu baitzen nola herri xehearen hala handizkien artean. Gasteiza bidean mendiak desagertu egingo dira: "Igaroaz zijoazen lurren eredu-edo, makal-ondo lepame azaltsuek bide erara nabari ziren illatargi aulera. Orduantxe lur zelaira, bete-beteen sartu zen gau-txori bikotea".

Egun argiz ibili ezin duenaren patuak gauaren babes bilatu beharra dakarkionez, Arabako *zelai itxuetan* sartu baino lehen, Sandratiko harbidetan abiatuko da protagonista, Zegamako elizaren kanpai-hotsa lagun, *oianak oiartzuna berriztatuz*. Saletzek San Adriango kobazuloaren deskribapen bikaina egiten du:

Abian, aitaturiko leizean ziren. Uraxen bai zela benetako illun-zorro! Zaldien perra tarraskak karaiz gogorrean su-zirrarakoa piztu-bide, eta goi-sapailloetatik jausiaz zeuden ur-gesal ttanttoek, edo-ta, abereen arnas estuek, edozeiñi ezur-ikara sartuko ziozkien barrunbe otz artan.

Joxe-Prantxisko abenturazalearen ibilerek, ordea, urruneko parajeta-ramango dute, *Gaztelako lur gose kiskalduak barrena*, Madrilera, hain zuzen ere. Errealitatean ezinezko gertatuko zen zaldi gaineko bidaian, bizpahiru egunetan Errioxa, *Demanda mendaitza*, Soria eta Guadarrama korrituko ditu. Bitxia da *El Retiro*ko parkearen deskribapena:

Retiro-ko Parque izugarria, bertan, eguzki lurretako legoi, katamotz, artz, tximu, ta osterontzeko ainbat pizti bildurgarri. Izotz alderdietako beste ainbat azal-jario itxusi. Ainbat egazti ez-ezagun... Denak Joxe-Prantxiskorentzat ikusgarri!

Gaztelako uri-buruaren edergailluak ere azalduko zaizkigu:

Sorkaldeko Errege-jauregia, San Jeronimoko Eliz-Nagusi ikusgarria. Erabagiak eta legeak azartu, ta uztartuko ziren Korteetako jauregi seriozkoa... Eta aro artan aparretan zeuden ainbat ikusgarri.

Abenturazko generoa

Liburuaren hainbat pasartek abenturazko eleberriaren ezaugarriak ditu, eta hainbat irakurlek aurrez espero lezakeena baino erakargarriagoa da. Protagonistaren joan-etorriek, haren etengabeko mugimenduak, bizitasuna ematen diote kontakizunari. Deskribapen zalea da Saletxe, eta honetatik ere asko du liburuak, baina, betiere, kontakizunaren garapena oztopatu gabe. Udana-Bentatik ikatz egitera mandazainarekin abiatzerakoan hasiko da Joxe-Prantxiskoren abentura:

Eta lenengoz elkar ezagutu zuten adiskide biek mando banatan kukurio, aldatza gorakoari eldurik, ango ta emengo berri-kontari, baso-saillak aurrean, baso-saillak atzera, bidealdi osorako elkar-izketa itxuan, ordu terdi buruan aspaldidenik amets zuen lantegi berriari eltzeko prest zegoen.

Ikazkin-lanak albora uztearen makilakadari aurre egiteko Elorregiko neskatzak emandako aholkua baliatu eta *lur-azpiko lana* egitera abiatuko da Joxe-Prantxisko. *Peatza-miñetan* enplegatuko da eta hantxe ekingo dio sendalaritzari lankide meatzarien azaleko gaitzari erremedio jarriz. Ausartak arrakasta urrun ez, eta andregaia ere aise bilatuko du. *Lur-zuloetako* adiskideen *gaitzari ebaki izanak* harrotu zituen bazterrak:

Peatza-miñetan egin zituen sendatze arrigarriek bide, oillalurretik kanpora barra-barra zebillen mutillaren sona. Alakok berna ezurra autsi zuela, bestelakok aizkoraz orpoa ebaki, norbait gerrietako miñaz, edo-ta agiñekoekin, aldiro zuen albiste berriren bat.. Nola nai ere, edozerri

eltzeko gai izaki, ta eguneroko lan orduak mendipeko lizundietan osatu ondoren, sarritan ara-ona dei, gabari eldu bearra oi zuen, sarri askotan, begi-itxi bat egiteke gelditurik. Eta guzti-guztia esker alderako. Ez bai zuen eskupekorik artzeko azalik.

Eguna egunekoentzat eta gaua gauekoentzat omen, eta Ataungo Lauzti-errekari sorginekin egokitu zen. Haur-minetan zegoen andre gazte bati haur hila kendu eta sendatzeko ahaleginetan hiru egunetan begirik bildu gabe hiru itzuli egin zituen, eta bueltan zetorrela *nekeak menderatu-ta* lokartu eta esnatzerakoan ikuskizun harrigarria:

Ixillunetxoa, ta erregin tajua zuenezkoak sataga batekin sua zirikatuz, katu-larru antzeko zerbait txingar pillora boteaz gar moltsoka altxatzen zen, eta onekin larru-erre usai kiratsa. Bat-batean auspezten zelarik, gaiñontzekoek onen ipur-masaillei mun emanaz jarrai, alik eta su argiak ziraun arte. Berriro aitzaren jira-biran, oiuz, dantzaz, eta algaraz zoroaz batean elkar lastanka.

Eskerrak, eguna zabaltzear, oilarraren kukurrukuak gautarrak kiki-ldu zituenik! *Sinistek ere lan zuen*, baina lankideek *gertatuaren berri ipi-apa eman* zien mutilari *itxu-itxuan* sinetsi zioten.

Gau-txorien karraxi eta axalzuloetako zaunka irukutz katorrotsuak lagun, Bergarako Txara baserrira ere joan zen, zizareak zituen emakumea artatzera, ilunaren babesean betiere:

Gatzaga barrendik datorren errege-bidea orpoan utzirik, Oñati ta Leniz ibar medarrak bustiaz jostari jeetxiriko besadar biek bateratzearekin, Deba ibaiak artu duenezko gerri lirain panpoxa, ber-bertan zeartatu bearra zuten, ain zuzen Bergarako etxaalde bilduari iges egitekotan. Au zen Joxe-Prantxiskok nai zuena, iñork ez ikustea.

Zamaz edo kontrabandoz ari zirenak harrapatzen zebiltzan Sandrati-ko mikeleteekin ere izango du Arriantxok inkontrua. *Illargia ari medar zen gau illun* batean, Gasteizko handikiak sari gisa emandako urrezko txanpona Gipuzkoako mugazainek kenduko diotelakoan, haiengandik libratzeko, gezurra asmatu beharrean izango da. *Atzerago zetozen norbaitzuen bide-emaille* zelakoan, ustez armak zekartzaten batzuenak, alegia.

Hontzaren iduriko, Joxe-Prantxiskoren garrasiak leizea pasatzeko seinale izango direlakoan jarri dira uste oneko mugazainak alde batean eta Arriantxo bestean. Aise eroriko dira tranpan *mauka lodien itxaroz* zirenak:

Iritxi zen une itxu artara. «Oraintxen duk nere!» Ziotzan barne argiak, eta bat-bateko abiaduraz, arnas-artze bakarria aski izan zuen gibelerara

zeukan arkaitz mokorra zeartatzeko... Begien itxi-zabaldua egin ainbat asti etzuen igaro, zaldiari lotu siñua egin ziotzan tokira iritxi al izatera, ta berak uste bezela, lepa-lokiek an zeuden utzi zituen tokian. Zaldia joana ordea bere bide zuzenean, eta abiadura artan arrikada bete egiterako, onen belarri zorrotzak aberean oiñotsak somatu, manda-bide arritsu artan urruti barik zirela.

Desribapenen maisutasuna eta astuna

Deskribapen gehiegizkoak kontakizuna ito egiten du eta neurri batean horixe gertatzen zaio *On egiñaren obariari* ere. Deskribapena da, hain zuzen ere, egileak bere olerkietan maisuki erabili ohi duen literatur baliabide ohikoa. Maisutasun bera nabari zaio hitz lauz ere, baina traba egiten dio irakurketari deskribapenaren zehaztasunak eta luzerak.

Paisaiak deskribatzen ditu, lanbideen ezaugarriak, hala nola baserritarraren soroko lana, ikazkinen jarduna, meatzarien lur azpiko lana edo, herriko medikuari emandako lezioan, hainbat eta hainbat belar-landareren erremedioen zerrenda luzea. Oztopo hauek gainditzen dituen irakurle saiatuak lortuko du protagonistaren nondik norakoaren arrastoa ez galtzea.

Ordiziako azokaren deskribapenean, esate baterako, eroslearen gutizia eta saltzailearen zurikeria antzematen dira:

Etxalde bildu aietan barna, albo-errietatik peri-zaleak bana-biñaka zetozen eraz, egunaren antza artuaz zihoan ingurumaria. Enparantz zirkilletan, iruankeko gaiñean mai lege eginaz, batean-bestean peri-zaleen begiko ziran, eta askok beren etxeetan bearrezko zituzten baituraz osatzen zijoazen saldu gura ziran berritsuak.

Antxen bere, okotz aurrean, gurtere, ubel, esku-lokarri, iitai, kataiak, tala-burdin eta abar, mai buruan zinzilikatuak, tzirtzilkeriz ziardun gizaseme elduxkoak. Araxeago andrezko burduntzia, txapel, galtzerdi, gerriko, espartin eta onelakoekin mai gaiña osatuaz, edonorkin zurikeriz zalamalka. Guraize, jostorraz, titara, aril eta abar, beste txokoan. Bazuten zer ikusi Joxamingoren begi egarberak.

Oso grafikoa da txondorren egituratzearen berri ematen duen pasarte:

Lantegirik txatxarrean, aurrez soildu ta legorturiko araki bilketan ziarduen amar-amabi mutil San Joan goiz artan. Beste bi-iruk, txondarren arretaz eta aiengandik banaturik, alborako baso egalean zuten lanik aski. Betegarri bearrean ziren txondarrak egur-berritu, sua jeetxie-

razteko egur-gabiaz gandorretik oiñera tankakoak emanaz, edo-ta gerondotik aizea artu zezaten irikiak atereaz eta abar, bakoitzek zuten egitekoa egosleak agintzen ziotzen erara. Eta ekitaldi gogorra egiñak zeuden gatzemailleak, talo-mutillak lenengo otordurako deitu zietenerako.

Ogibide gogorrik bada meatzaritzak horren fama badu; Joxe-Pran-txisko ere probatutakoa da. Beldurgarria da lur azpian leherketa batek harrapatu zituen bost mutilen larriaren deskribapena:

Gogorra zen lurraren dardara motelagaz baterako arri zirrara bildurgarri ura. Karraxi larri bana, edo bostek baterako oi u etsi bat egin aal izan zuten bakarrik une estu artan, beste ezertarako gai etziren-da. Belarrietara zetorkien turmoe gisako dardara lergarriarekin batean, arramillak elkar mazpilka ateratzen zituzten suzko pintzak, eta meatz usai gordiña baiño etzuten nabaritzen. Odol-izozturik kukildu errukarriek. Arri zarata sorgarria baretu zenerako, burutik oiñetara ozkirri saltoak artu, ta biotz tankakoa estu-estuka jarri zitzairen. Begiek malkoz bustirik, izardi otzetan, ortz-karraskaz... Eskuetan zerabilten kriselluaren argitasun motela ere aitua zitzairen. Ordundixek zorigaitzaren leize sakonera amil- du ziren!

Inoiz komunikabideetan zabaldu ohi diren istripu lazgarrien kronika ezin bikainago honek, ordea, askotan ez bezala, amaiera ona izango du:

Gerozaz gaitzago zitzairen arnasa berriztea, lur-zulo medar ura beteaz zijoakien-da. Birikek estuagotzen, ikusmena moztuaz, begi-ñirñira bakanduaz, aurpegiek txuri-ori, mingaiñek motelduez, gorputz osoko ozkirria... Begirik bildu gabe... Aorik bustitzeke... Gota larria, ao-legorra, egarria... Barrengo etsiak zemaieren egarria noski...

Izan ere, zeramazkiten orduak, auentzat betikotasun azkengabekoaren iduriko izaki, ta soiñez aaultzen zijoazen bidez, gogoz indartzen, azken erio ikaragarria ikusten zutelarik, Jainko aaltuari biotz arimak oso-osoan eskeiñi bai ziozkaten.

Soin deneko ikara... Garraztasuna... Auleria... Eta egoera etsiaren barnean aizken aria bai-ez etengo unean... ara, arnas berrizten asi... Egonbear gogaikorraren ixiltasuna bat-batean urratu. Urrutiko deadar oiar-tzunan irudimena zetorkien. Oztopo zitzairen arri pilloa bat-batean dar-dariz asi...

Naturaren deskribapena poetikoa da, kontenplaziozkoa:

Goiz giro argia zetorren. Neguaren giblean udaberri jantziz ukutua. Laiño zirdinka orraztuak mendi gaillurretan urbil ziruditen, gerora gorri-nabar biurtuaz. Ego-punttua zan goietan nagusi, ta bee-zokoetara

bildurik laifio estalgi txuria gabaren illunean lotan zegoeneko irudiz naginagi, ibai dantzariari berekixko murmuru sorgarria ixillean gorde nai ziokeana adieraziaz. Bide baztarretara narrasturik zeuden ote-kimu arre loretuak, oro elorri tartaka biurriak, gabeen jaso zuten intz ezkoa tantoka boteaz zijozzen, argiak zemaian lilluraz, edo-ta, neguak utzi zieten erdoia malkotan urtuaz bailijoakien.

Luza gintezke deskribapenen zerrenda amaigabearekin, baina aukera bat egite aldera, hona hemen Legazpiko mediku jaunari aipatu lezioa:

—Aizu-ta, ola izanik... Zerentzat zer erabiliko zenuka?

—Esatebaterako... Buruko miñarekin: Ankabakar, zain-gorri, basaran... Agiñeko ta zaiñetakoa denean: Basa-millu, lapa-txurri, astalar, ta baratzuria. Zorne-kutsuarentzat: Mermen, zorne-belar, mirura, irukuitza, intxaur orriek... Odolak garbitzeko: Sorgin-idatz, astigar, karraskillu, zakur-belar, eta abar. Biriketako miñentzat, sudur eta eztarri itxientzat: Axal-buztan, errude, erramu, eta asta-mentaz lurrintzeak, eta belar-miñen ura ere artu diteke noski. Giltzurriñak garbitzeko: Lapa-txiki, arta-bizar, keriz-txurtenen ura artu diteke. Gora-larri ta beerakoentzat: Laar-kimuen ura, ta legorregi dabillenean: Tartaku-salda. Gerrietako miñakin: Suge-arto ta txori maats pipitteen igurtzi. Aunditu ta berezkoentzat: Liñaaziaz naasian, basa-porru, malmabelar, exalbuztan, intxusa, kalamillu, tipula ta onelakoekin loturak egiñaz, odol-bildua azalera-
ratzen da.

Etxea

Liburuaren gai nagusia *berekixko* eta ogibideko sendalarien arteko tal-ka bada ere, bada bigarren mailako beste bat ere, eleberriaren erdialdetik aurrera erabat gailenduko dena: jaiotetxearen galerari aurre egiteko borroka. XIX. mendearen amaieran gutxi ziren Euskal Herrian etxearen jabe ziren baserriarrak, hauek sarri sorlekuan edo herritik kanpo bizi ziren nagusi aberatsenak baitziren. Suak kiskalduriko Zabaleta baserria kontakizunaren giltzarri bihurtuko da. Etxea birrinduta, semea bertan hila, zorioneko zirudien protagonistaren patu gaiztoa eramangaitza bihurtuko da. Gizonik gabeko etxera aldatu zen Joxamingo aitaren urratsa alferrekoa, eta Ameriketara alde egindako anaia bikiak Joxe-Prantxisko maiorazko bihurtuta utzitako abagunea bertan behera. Goiak eta beheak jota.

—Sua...! Sua...! —Deadar zagian Tomaxa estuak, ixtilu galgarri artan billobatxoa gona mendeletan txilioz zuelarik—. Zatozte azkar...!!

Bai, sua zen zorigaiztoan...! Zabaleta, bizitza bikutz zen teillape na-saia, suak menderatuaz zeroen... Kee-moltso lodi illunak bat-bateko arrotzeari emanaz, Makatza-erreka luzeeroa abian estali zuten, eguzkia bera ere gorri-more jartzeraíño...

Hondoa jotako Zabaleta nagusiek gaizki erabilitako maizterren metafora da, baina zuzenbidearen garaipena ere bai: administratzaile maltzur-rari eta auzo bihozgabeari arrakastaz aurre egingo dien gizonaren garaipena. Hamahiru urte lehenago artatu zuen *arabar andizkiaren* alaba eta haren alarguna Arriantxoren *on egiñaren obaria* bihurtuko dira. Joxe-Prantxiskoren ausardiak Zabaletako maizter ez baina jabe izateko modua emango dio.

Liburuari darion herri xehearen eta handizkien arteko talka etengabe-ean eztabaida modernoak ere badu bere lekua, hala nola, On Kaietano medikuaren eta Arriantxoren arteko elkarriketak aditzera ematen due-na:

—Bai baiñan, ni ortarakoxe ikasia naiz. Urteak joan zitzaizkidan ikasi eta ikasi, liburu lodi aiek jateraiño maskatuz.

—Eta, liburu aiek norbaitek egingo zituen noski...?

—Noski barik. Beste sendakin obegorenbatek... Onelaxen da zientzia... Eskuz-esku datorren jakituria!

—Orrela izango da... Batzuek ikasteko jaiok dire noski, beste asko ez. Dakizunez, ni ezikasi oietako bat nauzu ta jakiña, zueri eskolatzeak argi egiten, baiñan niri ere gure jainkoak argirenbat eman zidan noski...

Sorginkeria edo deabrukeria baino *ibillian-ibilliz* ikasitakoaren formula erakutsiko dio Joxe-Prantxiskok medikuari: *begietan ondo begiratu, giza-soiñari erreparatu, lepazaiñei, biotz-tankakoari, arnasari, ahoko usainari, ezur-katilluei*, “—Nik ere, nere liburuxka badut kaskarrean...”.

Saletxeren hizkuntza

On egiñaren obaria ez da irakurtzen erraza. Balizko irakurlea txundi lezake. Olerkigintzan ohituriko egileak saiakera egin du hitz lauz idazte-rakoan eta hitzaurrean Santi Onandiak egozten dion elkarriketa po-brezia ez da zinez egia: deskribapenak ugariak ez ezik astunak ere badira, elkarriketek presentzia handia dute eta egoki uztartzen zaizkio kontaki-zunari.

Gaztelaniaren maileguekin ohitutakoak jai du; esku baten behatzak nahikoa lirerateke erdal usaineko hitzak zenbatzeko: Pilosopia, zientzia,

kontrabandoa... Ez dakit besterik ote den. Ez du Saletzek, hala ere, ordainetan espero litekeen garbizaletasunaren arrastorik. Hizkuntza oso landua darabil, hainbeste non naturaltasuna falta zaion maiz; agian bertsolari edo kontalari herrikoiarengandik espero daitekeen hizkuntza naturalaren falta. Alde horretatik goraiatzekoa da Ugarteren ahalegina. Hiztegia aparta, baina aldi berean jatorra erabat, artifiziorik gabea. Sinplea du argumentua eta oso tradizionala islatzen duen gizartea, baina literatur hizkuntza oparoa duena eta ausartzen den irakurle saiatuari irakurtzen harturiko esfortzuaren saria emango diona.

Bada alderdi bat guztiz harrigarria: zenbat esaera zahar deitzen ditugun horietakoak ote daude barreiatuak lehenengo orrialdetik hasi eta azken orrialdea amaitu bitarte? Akaso naturalegi izatearren naturaltasuna galtzera darama halako esaera-erasoak; agian halaxe ateratzen zitzaion egileari. Hizkuntzan sakondu nahi duena ez da aspertuko, eta agian irudituko zaio Saletzek eskatzen duen mailaren azpitik dabilela nabarmen.

Pobre bizi eta zorpeko hil zen Arriantxori On Kaietanok aberatsak gizarte maila apalagokoarentzat ohiko ez zuen agurra egingo dio:

Banakatu zirenerako ordea, On Kaietanok esan ere; alegia, ikusten zuen tokian, ikusten zuela, txapela kenduko ziotzala... Alaxen izan ere. Gerroztikoan bidean trikextean ere, txapela kenduz gero, burua makurtu oi ziotzan Arriantxo xotillari...

On Kaietanoren keinua ere merezi du bere bizitzan behin bada ere eleberri bat idazteko lana hartu zuen idazleak.